

Ta hand om modernismens bebyggelse

TAK

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

BETYDELSEN AV TAK

Taket är husets mest utsatta del, vilket gör att dess utförande och skick är av yttersta betydelse. Konsekvenserna av ett läckage kan bli ödesdigert och mycket kostsamt. En byggs tradition, den tid och den anda en byggnad uppförts i har avgjort takets konstruktion och val av beläggning. Under 1900-talet blev emellertid också takens utformning allt mindre styrda av regionala byggnadstraditioner. Vid underhåll och renovering ställs man inför många val. Här kan dagens utbud av material, utförande och kulör medverka till att en byggnads skenad helt ändras. Därför är varsamhet av största vikt.

1930- och 1940- tal

Funktionalismens byggnader fick tak som hade rejält flacka eller helt platta takfall. Taken skulle inte synas från marken. Beläggning av plåt eller papp som tålde den låga lutningen blev vanligt. Plåten målades ofta svart eller grön, den senare kulören för att efterlikna ärgad koppar. De svenska, snörrika vintrarna bidrog till att även

branta sadeltak eller brutna tak förekom, främst på flerbostadshus. Här var beläggningen rött tvåkupigt lertegel eller skivtäckt plåt som målades grön eller svart.

Under 1930-talet byggdes husen ännu hantverksmässigt och på plats. Årtiondet därefter kom fabrikstillverkade delar att användas allt mer. Takkonstruktionerna gjordes nättare och mindre materialkrävande. Under 1940-talet blev valmade eller sadelformade tak belagda med rött tvåkupigt lertegel, grön eller svart skivtäckt plåt åter vanligare. Taken var i regel flacka, men rejält branta tak i kombination med inredda vindar kunde förekomma. Plana takfönster som ger ljus till det bakomliggande badrummet blev vanliga.

1950-tal

Årtiondets byggande var variationsrikt även vad gäller taken. Dimensioneringen minskades och takstolen spikades i förband. Tvåkupigt tegel och plåt var ännu dominerande beläggningar. Glaserat tegel i färger som brunt och svart blev ett vanligare alternativ och den skivlagda plåten började ersättas med bandtäckt plåt, lagd frånnock till takfot.

Tak och byggnadsformer kunde vara asymmetriska med förskjutna byggnadskroppar och takfall som var flacka och korta på ena sidan respektive branta och långa på andra. Sadeltak med små utsprång var vanliga. Plana tak belagda med asfaltpapp eller skivtäckt plåt, den senare inte sällan neddragen över fasadlivet, blev igen mer vanligt.

1960-tal

Bland bostadshusen dominerade sadeltaken. Även flacka pulpettak med ingen eller inklädd takfot fick fäste i byggandet. Asfaltpapp gällde som beläggning här. Lertegelpannor var ännu det vanligaste takmateri-

1930-talets funktionalism med sin ibland lådlika byggnadskropp och fasader som ofta slätputsades och gavs en ljus kulör.

Skivtäckt falsad plåt, här kopparplåt men ofta målad järnplåt, är ett traditionellt taktäckningsmaterial som var vanligt förekommande in på 1950-talet (överst vänster). Det tvåkupiga lerteglet med sina vackert skiftande nyanser användes flitigt fram till 1970-talet (underst vänster). Till 1950-talets många gånger lekfullt dramatiska husbyggande hörde ibland asymmetriska takfall med en rejält brant sida (överst höger). 1970-talet innebar att betongtegelpannorna slog igenom som taktäckningsmaterial (underst höger).

alet, men under årtiondet slog användningen av betongpannor i ett färgspektrum i svart och rött igenom.

1970-tal

På årtiondets nybyggda villor fanns två vanliga typer av tak. Dels ordentligt branta, långt neddragna sadeltak belagda med betongpannor, dels villor med platta tak belagda med papp samt med en sarg av träpanel. I regel hade tegelvillorna de flacka taken medan trähusen hade de branta. Takkupor och frontespiser blev van-

liga och i slutet av 1970-talet byggdes även större villor med valmade, ofta neddragna tak.

UNDERHÅLL OCH RENOVERING AV TAK

Att kontinuerligt se över sitt tak är viktigt. Genom enkla åtgärder som att rensa hängrännor och kontrollera att takpannor ligger på plats, kan man förlänga takets livslängd. Vid en renovering bör man ta fasta på det ursprungliga takets form, täckningsmaterial och färg. Plåt bör till exempel inte ersätta lertegel, inte heller

betongpannor. Den ursprungliga beläggningen är bäst då konstruktionens utformning, dimensionering och beläggning är anpassade till varandra. Detta gäller även detaljer som takfotens utformning. Att byta färgsättning från till exempel rött till svart takmaterial kan ändra byggnadens uttryck negativt.

Takpannor kan i regel återanvändas, även om underlagspapp, strö- och bärläkt behöver bytas. Det innebär ett stort resursslöseri att kassera pannor, såväl materialmässigt som i form av förlusten av den patina och autenticitet det ursprungliga materialet förmedlar. I regel kan gamla och nya ersättningspannor koncentreras till olika delar av takfallen.

Skivtäckta tak bör läggas om med det ursprungliga takets läggningsteknik vad gäller skarvningar och fall-sar. Här är det av vikt att ta upp samma kulör i den nya plåten som i ursprungsplåten. Detta då färgsättningen varierar med utgångspunkt i byggnaderna karaktär och den tid de är uppförda i.

Flacka, icke-synliga tak eftersträvades under 1930-talet men också längre fram i tiden. Dessa tak var ofta belagda med papp. De har lång livslängd, men man måste vara observant på och undvika mekanisk påverkan som att exempelvis gå på taket vid sotning. Vid omläggning ska man vara noga med att välja en papp avsedd att ligga som ett yttskikt.

På marknaden finns idag tegelimiterande plåt. Denna produkt rekommenderas varken ur kulturhistorisk, karaktärsnärlig eller estetisk synpunkt. Står materialvalet mellan att använda plåt är falsad plåt, pannplåt eller sinuskorrugerad plåt lämpligare alternativ.

Var noga med utformning och kvalitet hos takens plåt-detalyer såsom ränn-dalar, hängrännor, stuprör och skorsten-sbeslag. Återanvänd befintliga delar så långt som möjligt. Överdriv inte användningen av plåt. Det kan ge husen en klumpighet. Glöm heller inte bort skorste-narna. De är ofta en viktig del av husets karaktär, med utformning och placering som skiljer sig åt olika årtion-den emellan.

LERTEGEL

Lertegel har funnits i många hundra år i olika utförande. Den lokala tillverkningen var stor. Lertegeltaken är hållbara, nätta och fint färgskiftande och kan med fördel återanvändas efter noggrann genomgång. Behåll alltid de ursprungliga pannornas storlek och kupindelning. Generellt kan sägas att enkupigt tegel kan användas på byggnader av alla åldrar, medan tvåkupigt tegel förknip-pas med 1900-talets byggnader.

BYGGNADSVÅRDSPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar is-tället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader inne-bär det att prioritera lokala lagningar där skador-na finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av yttskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och un-derhålla husets befintliga delar. Genom regel-bundet underhåll minimerar man antalet kost-samma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hant-verksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det be-fintliga innebär också ett resurshushållningstän-kande.

En kontakt med exempelvis en byggnadsanti-kvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och an-vändas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna ditt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hant-verkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

BETONGPANNOR

Betongpannorna började tillverkas under 1960-talet. De finns i flera former och färgvarianter. Tillverknings-process, pris och möjlighet till andra färgsättningar är sannolikt anledningar till att pannans användning tog fart. Att ersätta lertegel med betongpannor är inte att rekommendera. Betongpannorna är tyngre och tjock-are än lertegel, vilket kräver en kraftigare underbygg-nad. Tak av lertegel blir tunnare och materialet i sig har en mer levande lyster och variationsrikedom än vad betongpannor har.

Pulpettak är typiskt för 1960-talet, liksom användandet av brunmålat trä som komplementmaterial.

PLÅT

Ett plåttak kan hålla i princip hur länge som helst om det underhålls rätt och regelbundet. Ett skyddande skikt av färg gör att kontakten med syre minimeras, vilket motverkar rost. Ytlig rost och gammal färg bör tas bort genom skrapning, slipning eller med hjälp av bläster. Alla lösa partiklar bör tas bort innan en ommålning görs. Här är den traditionella och väl beprövade linoljefärgen bäst fungerande. Bibehåll den ursprungliga färgsättningen.

Behöver plåten trots all bytas bör man hålla sig till samma typ av plåt, läggningsteknik och färgsättning. Som exempel lades fram till 1950-talet ofta tak med skivtäckning, det vill säga i skivor med ca 60 x 120 cm storlek. I slutet av 1960-talet fick man tillgång till längre plåtar, varvid plåten kom att läggas utan skarvar från nock till takfot. Skillnaden är framförallt tidstypiskt och estetisk, men har också en viss teknisk skillnad i att det bandtäckta taket har fler skarvar som kan lossna vid rörelse i plåten.

SKIFFER

Skiffer som takmaterial har lång tradition i varmländskt byggande, bland annat genom Glava skifferbrott. Materialet finns med även i 1900-talets moderna byggande. Skiffer ger byggnaden karaktär och bör bibehållas. Skifferplattorna i sig själv har hög hållbarhet. Det är istället undertaken som är den svaga länken. En investering i omläggning med ett gott undertak, underlagspapp och syrafri spik ger ett mycket långsiktigt hållbart tak. Skifferplattor kan ofta återanvändas i mycket hög grad. Ännu kan som regel ersättningsskiffer anskaffas.

ETERNIT

Eternit som takmaterial består av mycket hållbara, ofta sinuskorruerade eller släta skivor tillverkade av asbest-cement. Taken kan lagas skivvis eller läggas om. Eternitplattor innehåller asbest, vilket gör att plattorna måste hanteras mycket varsamt. Asbest frigörs när materialet skadas. Oavsett insats bör arbetet göras av fackman. Nedtagna eternitplattor skall behandlas som miljöfarligt avfall. Asbest ingick i eternit fram till 1976. På markna-

den finns idag asbestfria fibercementplattor i liknande utförande som den gamla eterniten. Dessa plattor kan användas vid omläggningsbehov.

PAPP

Papptak är tunna och har en materialsammansättning som gör att de är svaga för mekanisk påverkan. De påverkas även nedbrytande av UV-strålning. Ett skadat eller uttjänt papptak byts mot ny papp med motsvarighet i den ursprungliga.

BYGGLOV

Inför vissa byggnadsförändringar krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse som omfattas av detaljplan eller områdesbestämmelse. Här krävs bland annat bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmaterial och taktäckningsmaterial. Bygglov krävs ofta också för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, balkong, tillbyggnad samt uppförande av komplementbyggnad. En förändring bör inte innebära väsentlig förändring av byggnadens eller områdets karaktär.

Även när en förändring inte kräver bygglov, gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Dessa säger att ändring av en byggnad ska ske varsamt och på ett sätt att byggnadens karaktärsdrag och kulturhistoriska värden tas tillvara.

Kontakta alltid din kommun i god tid innan en förändring planeras!

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad vid en bygglovsprövning bedömas ha vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Tag del av aktuella planbestämmelser, befintliga kunskapsunderlag och/eller rådfråga antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är även här anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller och förändring kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!
054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se